

ПОРАЗКА «ЧЕРВОНОГО РЕВАНШУ» В УКРАЇНІ: ПАРЛАМЕНТСЬКІ ТА ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ 1998–1999 рр. (історичний екскурс)

Станіслав Кульчицький
доктор істор. наук,
професор,
зав. відділом
Інституту історії
НАН України,
м. Київ

Коли Україна звільнилася від «братерських» російських обіймів, які тривали 337 років, здавалося, що відкрився широкий шлях у ту Європу, яка не була інфікована вірусом комунізму. Виявилося, однак, що цей вірус надовго застряв у головах і душах людей, які народилися і прожили значну частину життя в радянських умовах. Тому трансформація суспільно-політичної системи і соціально-економічного ладу в Україні відбувалася з великими ускладненнями. Це призводило до істотного падіння життєвого рівня населення. Спекуючи на труднощах, політичні діячі з табору лівих сил закликали виборців надати їм мандат на владу, щоб повернутися до «світлого минулого».

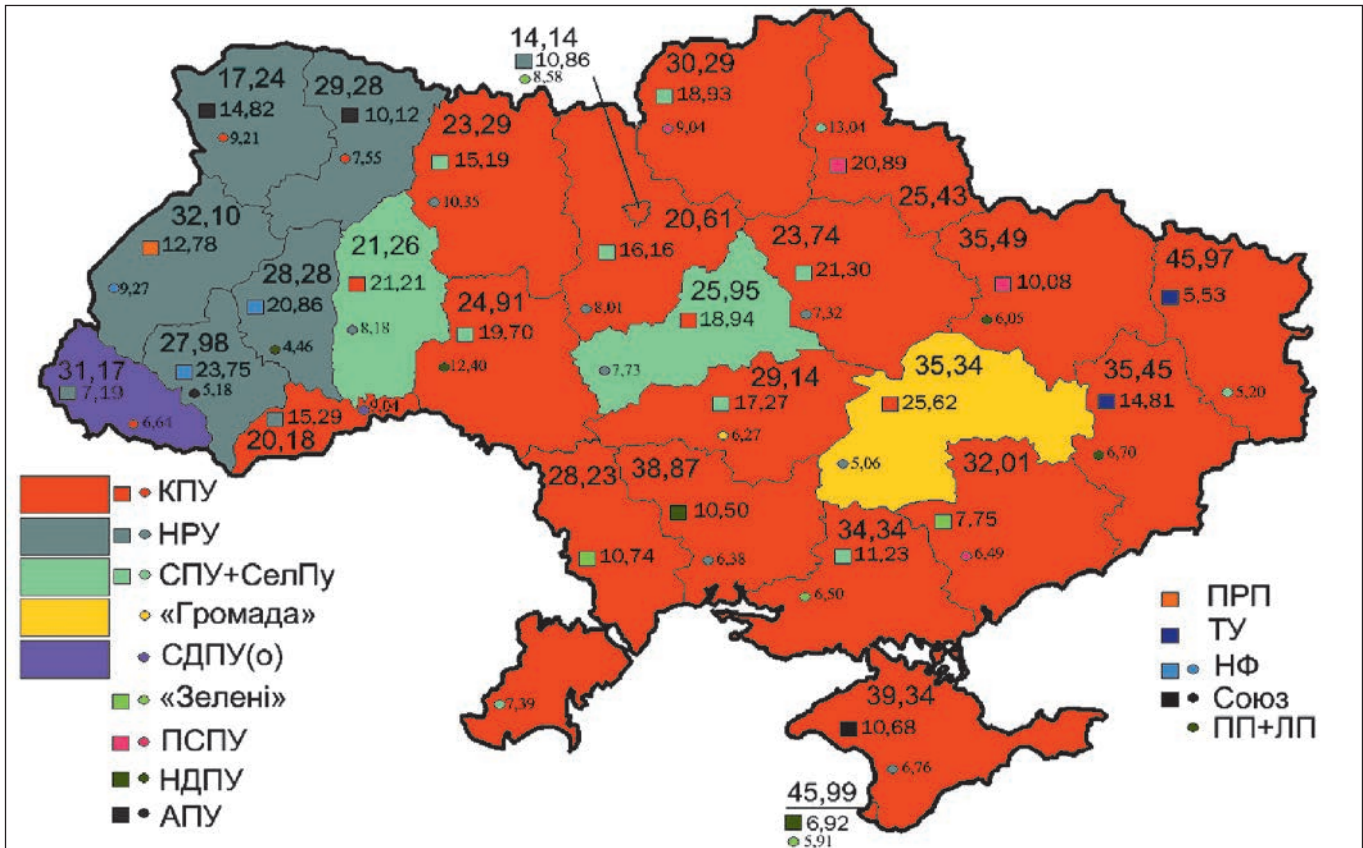
Реально протистояти цій загрозі могла тільки та частина колишньої компартійно-радянської номенклатури, яка формувала паразитичну олігархічну систему. Переможець, хто б він не був, не міг забезпечити європейський вибір України. Однак в електоральному протистоянні поступово формувалася третя сила – громадянське суспільство.

Представники громадянського суспільства брали участь у парламентських виборах 1998 р. і в президентських виборах 1999 р. Однак тісного контакту зі своїми виборцями вони домоглися тільки в наступному електоральному циклі, коли спалахнула Помаранчева революція. Наприкінці «лихих» 90-х рр. чітко почала окреслюватися загроза «червоного реваншу», яка заводила Україну в глухий кут.

СПЕЦИФІКА ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ

Результати протистояння політичних сил під час виборчого циклу 1998–1999 рр. визначили параметри суспільно-політичного розвитку України на кілька наступних десятиріч. Тому необхідно ретельно проаналізувати результати волевиявлення громадян нашої країни в ці два доленосні роки. Аналіз мусить бути пов'язаний із закономірностями трансформаційних процесів, що відбувалися упродовж першого десятиріччя незалежності. Йдеться передусім про два головних елементи цієї трансформації: від диктатури до демократії і від командної економіки до ринкової.

Зникнення диктатури вождів КПРС визначається двома датами. *De jure* – це конституційна реформа 1988 р., яка повернула громадянам втрачену після більшовицького перевороту 1917 року суверенність і зробила можливими вільні вибори 1989–1990 рр. *De facto* – це організований вищими керівниками СРСР путч у серпні 1991 р. Утвердження демократії забезпечила Конституція України 1996 р., із прийняттям якої припинилася дія Конституції УРСР 1978 р.

Вибори до Верховної Ради України в 1998 р.

Загальносоюзна економіка іменувалася «народним господарством», але *de facto* перебувала у приватній власності вождів КПРС. Задовольняючись функцією володіння, вони делегували другу функцію власності (розпорядження) компартійно-радянській номенклатурі, а третю (користування) – трудовим колективам. Зникнення диктатури вождів перетворило «загальнонародну» власність на нічийну й руба поставило питання про приватизацію засобів виробництва та перехід на ринкові засади господарювання.

Саморозпад командної економіки істотно погіршив становище громадян. Тому серед них зростав вплив лівих сил: Соціалістичної партії України (СПУ) на чолі з **О. Морозом**, яка виникла в 1991 році, Селянської партії України (СелПУ), яку організував у 1992 році **О. Ткаченко** та відновленої в 1993 році Комуністичної партії України (КПУ), очоленої **П. Симоненком**. Користуючись політичною безпорадністю призвичаєного до державного патерналізму населення, лідери лівих сил закликали повернутися до «світлого минулого». Вони завоювали провідні позиції в парламенті України, взяли курс на розбудову радянської вертикалі влади, в яку президентська вертикаль не вписувалася, і заблокували ринкові реформи. За коротку президентську каденцію **Л. Кравчука** у приватну власність перейшло тільки 3,6 тис. підприємств, переважно дрібних.

Спираючись на колишню компартійно-радянську номенклатуру, яка не втратила влади після здобуття незалежності і почала утворювати власні партії, другий президент **Л. Кучма** добився прийняття конституції, в якій його повноваження були окреслені з належною повнотою, вилучив з обороту інфляційні купоно-карбованці, замінивши їх гривнею, і здійснив сертифікатну приватизацію. За 1994–1998 рр. було приватизовано майже 58 тис. підприємств, у тому числі понад 11 тис. середніх і великих.

Упродовж першого строку президентських повноважень **Л. Кучми** приватизація економічного потенціалу України ще не завершилася. Європейський Союз надав Україні статус країни з ринковою економікою тільки в грудні 2005 року, а США прийняли ідентичне рішення в лютому 2006 року. Однак суть проблеми полягала не стільки в уповільненому темпі приватизації через обструкцію лівих партій, скільки в тій цинічності, з якою колишня номенклатура обмінювала владу на власність. У народі проштовхували **Л. Кучмою** приватизацію недаремно називали «прихватацією». За даними Інституту демографії і соціальних досліджень НАН України на запитання «Як ви ставитесь до приватизації великих підприємств?» негативну відповідь давали в 1992 році 31,6 %, а в 1998 році 54 % опитуваних.

Чи варто звинувачувати **Л. Кучму** в тому, що він породив олігархів? За станом на 2000-й рік наявний в Україні основний капітал складав 6,5 трлн грн., а капітал підприємств, охоплених сертифікатною приватизацією в 1995–2000 рр., – 4 трлн грн. Тим часом сукупні особисті заощадження громадян не перевищували 100 млрд грн. Це означало, що за будь-яких умов не можна було сподіватися на залучення великих коштів від приватизації в державний бюджет. Нагромаджений в радянські часи основний капітал у переважній своїй більшості поступово перейшов у власність невеликої купки олігархів. Вони спромоглися утримати «на плаву» економічний потенціал країни і забезпечити населення робочими місцями. Кінцевим результатом сертифікатної приватизації стало припинення падіння валового внутрішнього продукту (ВВП). У 1992–1998 рр. ВВП постійно скорочувався, дійшовши до 40,8 % від рівня 1991 року. Підвищення почалося з 1999 року.

Невдоволення населення породжувалося не стільки «прихватацією», скільки цілковитою відсутністю уваги

державної влади до його добробуту. Врешті-решт підприємства, які залишалися в державній власності, нічим не відрізнялися від приватизованих. Міністерські чиновники і директорат турбувалися головним чином про власний добробут, створюючи при них «дочірні фірми», з яких мали непоганий зиск від реалізації найбільш дефіцитної продукції, у тому числі на зовнішньому ринку.

Л. Кучма орієнтувався на згуртовану верству номенклатурників, у яких була реальна влада на місцях, а не на роз'єднаний і деморалізований економічною кризою народ. Проте народ був сувереном, здатним висловити свою волю на виборах народних депутатів і президента. Тому у виступі на колегії Міністерства праці та соціальної політики 13 квітня 1999 р. (до президентських виборів тоді залишалося півроку) він спромігся охарактеризувати ситуацію в сильних виразах: *«При збереженні нинішнього залишкового принципу формування заробітної плати, фактичній відсутності державного її регулювання, руйнування нормативно-тарифних та організаційних механізмів, зростання прихованого безробіття та мінізації оплати – словом, за продовження усього букета неподобств у цій сфері зупинити деградаційні процеси в економіці буде неможливо. Де ви ще бачили, щоб різниця у заробітній платі робітника і керівника державного – підкреслюю: державного! – підприємства, професора і ректора вишу, рядового і головного лікарів медичних закладів сягала 15, 20, а то й більше разів? Це ж ненормальна, нездорова і вибухонебезпечна практика. І тим більше прикро, обурливо, що вона нікого не те що не турбує, а просто не цікавить»*.

Тему ринкових реформ 1990-х рр. доцільно завершити ще однією цитатою Л. Кучми. Вона доводить, що президент, який виборов у боротьбі з лівими партіями свої вагомі повноваження, використав їх не в інтересах виборців, а для підтримки олігархічних кланів, які народжувалися в цей час. Виступаючи у листопаді 2000 року на науковій конференції в Києві, він так характеризував вектор здійснених ринкових трансформацій: *«Формула, яка була визначена вже на старті реформ і втримувалася впродовж наступних років – спочатку реформи, а потім вирішення соціальних завдань – виявилася не просто помилковою, а й глибоко деструктивною. На практиці вона звелася до добре відомого: реформи – за рахунок соціальних чинників. У цілому ряді випадків демонтовано навіть ті соціальні здобутки, які свого часу були запозичені західними країнами. Усе це стало повною протилежністю реформам, що здійснювалися, наприклад, у Німеччині Людвігом Ерхардом, а також в інших країнах повоєнної Європи, де завжди і в усьому був визначальним принцип соціальної спрямованості економічних перетворень»*.

Напередодні парламентських 1998 р. і президентських 1999 р. виборів в Україні склалося гостре протистояння «партії влади» і лівих партій. «Партія влади», очолювана президентом, який прагнув повторно переобратися, ігнорувала соціальну спрямованість економічних перетворень. Проте вона все-таки здійснювала історично прогресивну політику. Керівники лівих партій, неширо оголошуючи себе захисниками народних інтересів, закликали електорат повернутися у спотворений світ. Однак штучна суспільно-економічна конструкція комунізму не мала майбутнього, хоча б тому, що на переламах 1980–1990-х рр. самозруйнувалася.

ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ 1998 РОКУ

На результатах цих парламентських виборів повною мірою позначилася недолуга соціально-економічна політика, здійснювана Л. Кучмою упродовж першої президентської каденції. Хоч українська економіка перед Мілленіумом почала зростати, її якісні показники залишалися вкрай недосконалими. Енергетична залежність від Росії була надзвичайно великою, але влада не турбувалася про запровадження енергозберігаючих технологій. На кожен долар ВВП Україна витратила в 12 разів більше енергоресурсів, ніж країни Західної Європи. Під впливом світової економічної кризи і допущеного російським урядом **С. Кириєнка** у серпні 1998 року дефолту гривня втратила половину вартості, але рівень зарплат і соціальних витрат не змінився. Зростав тіньовий сектор економіки, що призводило до зменшення надходжень у бюджет і збільшення заборгованості по заробітній платі. Влітку 1998 року вчені Інституту соціології НАН України встановили, що лише 9,1 % опитаних громадян вважали політичну ситуацію в країні спокійною або благополучною, 84,2 % громадян вважали, що ситуація напружена або вибухонебезпечна.

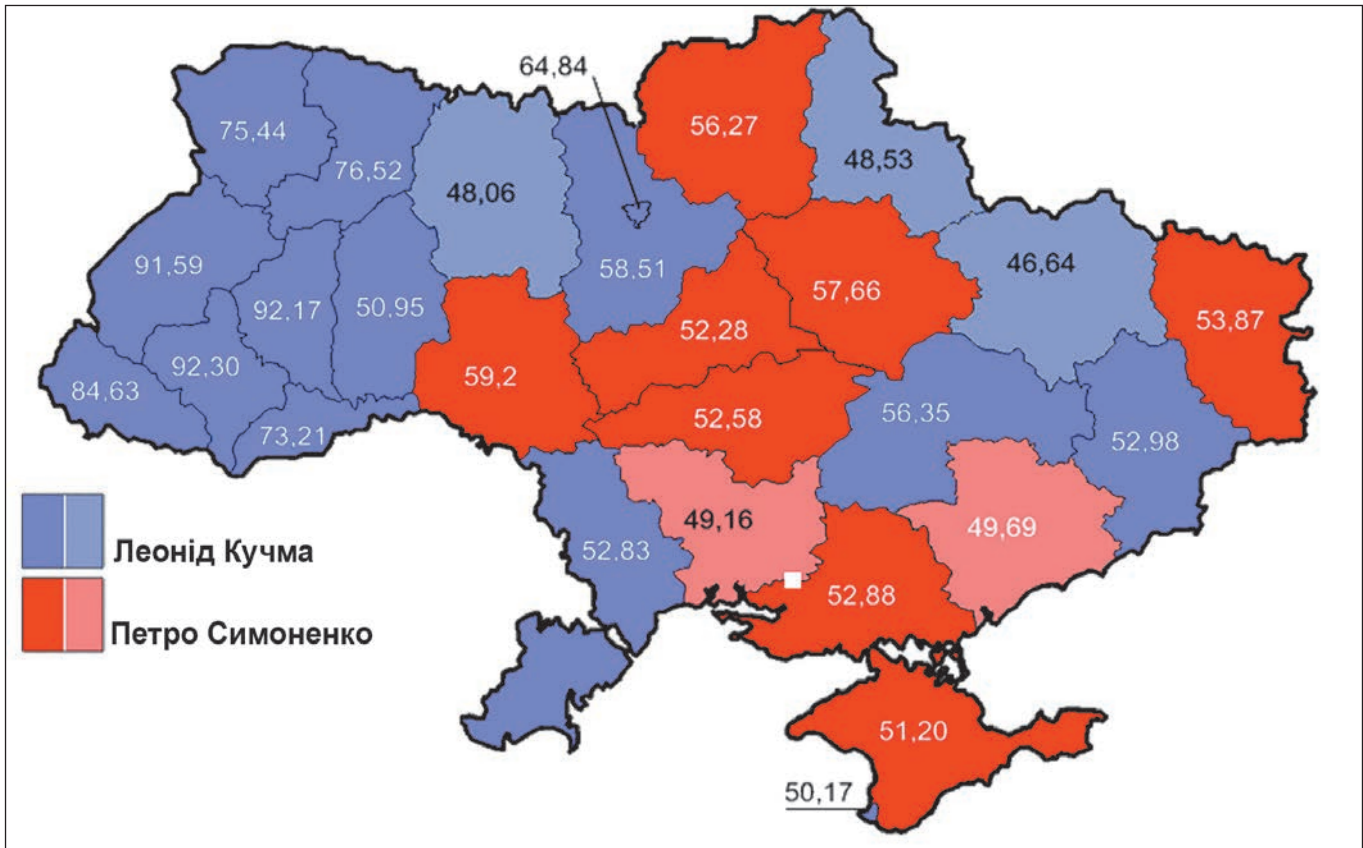
Парламентські вибори відбулися у березні 1998 р. Партії і партійні блоки представили електорату 225 своїх кандидатів у народні депутати в єдиному багатомандатному окрузі. Друга половина депутатів обиралася в мажоритарних округах. 4-відсотковий бар'єр подолали три лівих і п'ять центристських партій і блоків.

Комуністи на чолі з П. Симоненком йшли на вибори під гаслами відродження радянської влади, скасування «злочинних Біловезьких угод», надання російській мові статусу другої державної, повернення у державну власність приватизованих підприємств великої індустрії. Ці гасла забезпечили їм 123 мандати (84 – в багатомандатному і 39 – в мажоритарних округах).

Платформа соціалістів О. Мороза і СелПУ О. Ткаченка, які об'єдналися в один блок, була позначена істотно меншим радикалізмом. Вони обмежувалися закликком до встановлення тісних братерських відносин з Росією та іншими пострадянськими країнами, вимагали повернення базових галузей у державну власність і заборони продажу земель сільськогосподарського призначення. Електоральні здобутки блоку були невеликими у співставленні з комуністами: 35 мандатів (29 в багатомандатному окрузі і 6 у мажоритарних).

Партія прогресивних соціалістів (ПСПУ) була відгалуженням СПУ, яке утворила **Н. Вітренко** з метою зробити власну політичну кар'єру. ПСПУ закликала виборців ліквідувати пост Президента України і передати всю державну владу представникам трудових колективів. Стратегічними партнерами України проголошувалися Росія і Білорусь. Російська мова мусила одержати однаковий з українською статус.

Адміністрація президента України чим могла підтримувала лідерку ПСПУ, щоб послабити позиції О.Мороза. Прогресивні соціалісти одержали 17 мандатів, у тому числі 3 в мажоритарних округах. Подолати 4-відсотковий бар'єр партія спромоглася завдяки адміністративному ресурсу. На одній з виборчих дільниць м. Конотопа місцевий суд оскаржив перемогу народного депутата від ПСПУ, внаслідок чого результат партії ставав меншим 4 % у загальному заліку. Однак суд вищого рівня в Києві скасував оскарження.

Вибори Президента України в 1999 р.

Соціал-демократична партія України (об'єднана) (СДПУ(о)) увійшла в політичну палітру країни у січні 1995 року. Вона налічувала лише кілька тисяч членів, хоча колишній міністр юстиції **В. Онопенко** створив її з трьох партій. У 1997 р. фактичне керівництво СДПУ(о) перехопив бізнесмен і позаштатний радник Л. Кучми **В. Медведчук**. На довиборах у Закарпатті він став народним депутатом і «придбав» цю партію з наміром форсувати свою політичну кар'єру. Партія одержала солідні кошти для розбудови периферійних організацій і оголосила восени 1997 р. першу п'ятірку свого виборчого списку у складі **Л. Кравчука, Є. Марчука, В. Медведчука, В. Онопенка** і власника футбольного клубу «Динамо» **Г. Суркіса**. Медведчук, який офіційно очолив партію тільки з жовтня 1998 р., розраховував, що такі знані в суспільстві фігури, як Кравчук, Марчук і Суркіс у поєднанні з популярним соціал-демократичним брендом забезпечать партії солідне представництво у Верховній Раді.

Мотиви першого президента України, так само і Є. Марчука теж були зрозумілими. Марчук очолював Службу безпеки України (1991–1994) і уряд (1995–1996). У грудні 1995 р. на довиборах у Верховну Раду він став народним депутатом, що страшенно не сподобалося діючому президенту. У травні 1996 р. Л. Кучма звільнив Марчука з посади прем'єр-міністра з формулюванням: «у зв'язку з виконанням функцій і повноважень народного депутата України на постійній основі». На запитання журналістів про реальну причину звільнення (тоді закон не забороняв таке суміщення посад) в Адміністрації президента дали відповідь, яка стала фольклорною: «за створення власного політичного іміджу». Марчук очолив у парламенті фракцію «Соціально-ринковий вибір» і почав готуватися до участі в президентських виборах, розраховуючи на підтримку СДПУ(о).

Об'єднані соціал-демократи виявили під час парламентських виборів вражаючу активність, але істотних результатів не досягли. 4-відсотковий бар'єр партія пододала завдяки тому, що набрала у контрольованій групі Медведчука Закарпатській області 31 відсоток голосів. До парламенту увійшло 17 соціал-демократів, у тому числі троє – по мажоритарних округах.

Колишня компартійно-радянська номенклатура тривалий час залишалася безпартійною хоча б тому, що заборонила діяльність КПРС-КПУ на території України. Коли Л. Кучма став президентом, він вирішив створити власну партію, щоб більш ефективно впливати на діяльність парламенту. Так у лютому 1996 року постала Народно-демократична партія (НДП), очолена колишнім першим секретарем ЦК ЛКСМУ **А. Матвієнком**. До її керівного складу увійшли представники «партії влади» з оточення Л. Кучми – **О. Дьомін, О. Ємець, Є. Кушнар'єв, І. Плющ, В. Пустовойтенко** та ін.

Над «розкруткою» президентської партії посилено працювали засоби масової інформації, обласні і районні адміністрації, ректори вишів. Не залишилися в стороні й ті, хто підраховував голоси. Однак за кількістю здобутих у багатомандатному окрузі депутатських місць НДП поступилася навіть Партія зелених України (ПЗУ), лідерів якої ніхто не знав (17 проти 19). Інша річ, що ПЗУ не одержала жодного мандата в мажоритарних округах, тоді як президентська партія завоювала там 14 мандатів, тобто стільки, скільки Народний рух України з добре розбудованою периферійною структурою.

Ще однією неприємністю для президентського оточення став несподіваний успіх регіонального блоку «Громада». Л. Кучма замінив Є. Марчука на посаді прем'єр-міністра представником дніпропетровського олігархічного клану **П. Лазаренком**. Той негайно почав використовувати

владні повноваження як для власного збагачення, так і для формування свого політичного іміджу з метою взяти участь у президентських перегонах. Кучма поспішив його звільнити, але було вже пізно. «Громада» здобула на виборах 24 мандати, у тому числі 8 в мажоритарних округах, і стала у Верховній Раді найбільш непримиренним противником діючого президента.

У багатомандатному окрузі ліві партії здобули 127 місць, а центристи і праві – тільки 98. Проте в мажоритарних округах, де було обрано 223 народних депутата, виборці часто віддавали перевагу не представникам від партій, а безпартійним. Був обраний 101 безпартійний депутат.

Серед 122 депутатів, які в мажоритарних округах представляли політичні партії, 35 відносилися до партій, які не подолали 4-відсотковий бар'єр. Безпартійні депутати уже в парламенті приєднувалися до фракцій або залишалися позафракційними. До президентської фракції народних демократів приєдналися 58 депутатів, до «Громади» – 15, СДПУ(о) – 8, до ПЗУ – 5, до Народного руху – 1. До лівих партій не приєднався ніхто.

Отже, у Верховній Раді склалася така розстановка політичних сил: лояльні президенту фракції мали 185 мандатів (41 відсоток), ліві фракції – 175 (39 відсотків), а фракція «Громади» і позафракційні депутати – 88 мандатів (20 відсотків). За такої розстановки при голосуванні ставали можливими різні комбінації.

Вибори голови парламенту підтвердили складність ситуації. «Спікеріада» тривала майже 2 місяці, було проведено 18 турів голосування. Тільки на початку липня головою Верховної Ради був обраний **О. Ткаченко**. Першим заступником голови став другий секретар ЦК КПУ **А. Мартинюк**, заступником – радник Президента України **В. Медведчук**. Парламент потрапив під контроль лівих сил.

"Канівська четвірка" – політична коаліція О. Мороза, Є. Марчука, О. Ткаченка, В. Олійника на Президентських виборах 1999 р.

ЗА РОСІЙСЬКИМ СЦЕНАРІЄМ

Вибори до Державної думи у 1995 р. виграла КПРФ – партія **Г. Зюганова**. У березні 1996 р. Державна дума більшістю голосів прийняла постанову «про визнання недійсною Біловезької угоди в частині припинення існування СРСР». Деякі депутати російського парламенту стали закликати до притягнення **Б. Єльцина** до кримінальної відповідальності за розпад Радянського Союзу.

Тим часом наближалися президентські вибори, і Б. Єльцину потрібно було йти на другий термін. У його штабі зрозуміли, що має бути розроблений такий сценарій, щоб діючий президент в другому турі зустрівся з Зюгановим. Бажаючих брати участь у президентських перегонах було немало. Єльцин з його кількавідсотковим рейтингом міг програти кожному з них, крім Зюганова.

Можливості діючого президента виявилися достатніми, щоб реалізувати такий сценарій. Він справді зустрівся з Зюгановим у другому турі і виграв вибори. «Червоний реванш» не влаштував більшість росіян.

У Л. Кучми перед виборами 1999 р. склалася майже аналогічна ситуація. На запитання «Який рівень Вашої довіри Президенту України?» опитувані в 1998 р. відповідали так (у відсотках):

- зовсім не довіряю – 38,5;
- переважно не довіряю – 22,3;
- цілком довіряю – 2,7;
- переважно довіряю – 7,0.

У Російській Федерації ліву опозицію представляла згуртована КПРФ, а в Україні вона була поділена між трьома політичними силами. Проте Л. Кучма міг програти, зустрівшись в другому турі з суперниками: на лівому фланзі – з О. Морозом, на правому – з Є. Марчуком. Щоб гарантовано виграти, йому треба було зустрітися в другому турі з П. Симоненком. «Червоний реванш» був непопулярний і в Україні. Якби в штабі Л. Кучми цього не розуміли, то зрозуміти допомогли б залучені до нього російські політтехнологи.

Задовго до виборів оточення Л. Кучми почало готувати передумови для зустрічі свого патрона з П. Симоненком у другому турі, який мав відбутися 14 листопада. Для цього потрібно було позбутися реальних суперників Л. Кучми на правому фланзі (Є. Марчука, П. Лазаренка і **В. Чорновола**), а також реальних суперників П. Симоненка на лівому фланзі (О. Мороза і О. Ткаченка).

Обрана стратегія виявилася напрочуд легкою для реалізації тільки на лівому фланзі. У березні президія ЦК КПУ оприлюднила свої міркування «Про спільні дії і єдиного кандидата лівих сил на виборах Президента України

в 1999 році», в яких підкреслювалося, що «досягнута між ними єдність мусить мати суто комуністичний зміст». Ця вимога аргументувалася такою тирадою: «Партії свідомі своєї спорідненості за походженням з єдиного лона – ленінської партії більшовиків, колишньої КПРС і поділяють її марксистсько-ленінські теоретичні засади, організаційні принципи та революційний досвід будівництва однієї з наймогутніших держав світу».

Однак О. Мороз знав, що за даними опитування, підготовленого в листопаді 1998 р. Київським міжнародним інститутом соціології, 9,7 % респондентів готові віддати голоси за нього, 9,1 – за Н. Вітренко і тільки 6,8 % – за П. Симоненка. Зважаючи на таку соціологію, він не відгукнувся на пропозиції комуністів.

Євген Марчук під час чат-конференції в 1999 р. Фото Артема Слипачука, газета "День"

У травні 1999 р. Селянська партія України (СПУ) розірвала блок СПУ-СелПУ і висунула О. Ткаченка кандидатом у Президенти України. Союз лівих сил не склався. Лідери трьох політичних партій почали конкурувати між собою у президентських перегонах.

Підбадьорена Адміністрацією президента, Н. Вітренко теж почала у травні власну виборчу кампанію, тавруючи в першу чергу «головного антикомуніста» О. Мороза. Підконтрольні Л. Кучмі ЗМІ організували їй вагомий інформаційний підтримку. Під час передвиборчого мітингу в м. Інгульці хтось кинув їй під ноги саморобну гранату. Вітренко відбулася переляком, але троє присутніх стали інвалідами. «Терористами» виявилися працівники місцевого передвиборчого штабу СПУ. Прізвиська їх Перший національний телеканал назвав уже через півтори години після події. Рейтинг «нашої Наташі» почав зростати, знижуючи рейтинг «антикомуніста» О. Мороза в електоральному полі лівих сил.

На правому фланзі штаб Л. Кучми завдав перший удар по П. Лазаренку, якого з'їзд партії «Громада» у січні 1999 р. висунув кандидатом у президенти. 17 лютого парламент позбавив його депутатської недоторканності під тиском неспростовних свідчень про злочинне збагачення. За тиждень до цього Лазаренко втік із України й опинився в США, де став фігурантом корупційного скандалу. Його фракція у Верховній Раді розвалилася.

Ця справа рикошетом вдарила по політичному іміджу О. Мороза. За притягнення Лазаренка до кримінальної відповідальності проголосувало 310 народних депутатів, але серед них – тільки три соціалісти. У своїй газеті «Товариш» Мороз заявив, що справа Лазаренка – це «бездоказо-

вий фарс». Пояснюючи голосливі заяви лідера соціалістів, деякі аналітики твердили, що він розраховував перетворити Лазаренка на фінансового донора своєї партії.

Другим під удар потрапив Народний рух України. У лютому 1999 р. від нього відкололася частина членів партії на чолі з **Ю. Костенком**. 23 березня «за нез'ясованих обставин» загинув в автомобільній катастрофі голова НРУ **В'ячеслав Чорновіл**. Участь цього надзвичайно популярного в Західній Україні політика у президентських перегонах перекреслила б сценарій, здійснюваний штабом Л. Кучми. Адже пробитися в другий тур і переможно зустрітися в ньому з головним в Україні комуністом було б неможливо без підтримки галичан. І справді, за відсутності В. Чорновола дві третини виборців Галичини проголосували в першому турі за Л. Кучму, що дало йому можливість здобути 36,5 % голосів по всій країні проти 44,5 %, які набрали конкуруючі між собою лідери лівих сил (П. Симоненко – 22,2, О. Мороз – 11,3, Н. Вітренко – 11,0 відсотка).

Отже, цілком виправдало себе вибіркове ставлення до лівих лідерів з боку президентської адміністрації: байдуже до успіхів Симоненка, агресивно-винищувальне стосовно Мороза і цілком доброзичливе до Вітренко. Тактика влади, яка володіла адміністративним ресурсом і з готовністю використовувала свої можливості, гарантовано вивела першого секретаря ЦК КПУ в другий тур. Це створило панічну ситуацію в західних областях. Зокрема, у трьох областях Галичини в другому турі за Л. Кучму проголосувало 92 відсотки виборців.

Адміністрація президента «потурбувалася» і про найбільш загрозливого суперника на правому фланзі – генерала Є. Марчука. 10 квітня 1999 року в інтерв'ю газеті

О. Мороз та Л. Кучма у Верховній Раді України. Фото Укрінформ

«День» В. Медведчук від імені партії об'єднаних соціал-демократів заявив, що СДПУ(о) солідаризується з чинним президентом і буде підтримувати його бажання балотуватися на другий термін. «Я лідер партії, – додав він, – і лідер партії взяв на себе відповідальність за таке рішення». Є. Марчук залишився без партійної підтримки і був змушений шукати інших союзників.

О. Мороз і О. Ткаченко, які теж відчували на собі пресинг команди діючого президента, 28 липня підписали з Є. Марчуком «Угоду про додержання основних засад і принципів виборів президента України». Учасники угоди зобов'язалися не застосувати один проти одного брудних методів боротьби, не вдаватися до протизаконних засобів тиску на виборців (шантажу, погроз, підкупу тощо), домагатися залучення в дні голосування міжнародних спостерігачів. Взяти на себе такі зобов'язання вони запропонували також Л. Кучмі і П. Симоненку, але безуспішно.

24 серпня, коли святкувалася восьма річниця незалежності України, О. Ткаченку як голові Верховної Ради відмовили у виступі по телебаченню. Тоді він відмовився від участі в офіційних церемоніях і вирушив у Канів, де зустрівся з Морозом і Марчуком. Утрюх на могилі Тараса Шевченка вони підписали зобов'язання про спільні дії з метою забезпечити чесні вибори. Домовилися також визначити пізніше з-поміж себе одного кандидата в Президенти України, спроможного зібрати більшість голосів. Так виникла «канівська четвірка» (трапився під руку й мер Черкас **В. Олійник**). 14 вересня «четвірка» звернулася до Парламентської асамблеї Ради Європи зі скаргою на численні порушення Л. Кучмою конституційних свобод, насамперед свободи слова.

У ніч на 25 жовтня «канівська четвірка» вирішила висунути кандидатом в президенти Є. Марчука. Проте вже вранці стало відомо, що О. Мороз братиме участь у виборах самостійно. Турбуючись про збереження посади голови парламенту в разі перемоги Л. Кучми, О. Ткаченко вирішив заручитися підтримкою найбільшої в ньому фракції – комуністичної, а тому відмовився від участі у президентських перегонах і закликав своїх прихильників голосувати за П. Симоненка. Є. Марчук від участі у виборах не відмовився, але зрозумів, що втратив будь-які шанси на перемогу. Він припинив конфронтацію з Л. Кучмою і між двома турами голосування прийняв його пропозицію про призначення на посаду секретаря РНБО.

Коли на фінішну пряму вийшли Л. Кучма і П. Симоненко, сумніватися в остаточній перемозі діючого президента більше не доводилося. Регіональна картина позитивного голосування в другому турі виглядала так (у %):

	Л. Кучма	П. Симоненко
Захід	81,54	13,82
Схід	48,25	45,72
Центр	44,14	49,33
Південь	46,61	47,87
Північ	53,23	39,3
Україна	56,25	37,8

П. Симоненко все-таки переміг Л. Кучму в центральних та південних областях і не набагато відстав від нього на Сході. Однак його поразка в західних областях виявилася нищівною. Можна твердити, що своєю перемогою Л. Кучма насамперед був зобов'язаний антикомуністично налаштованому електорату Галичини.

«АНТИКОМУНІСТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ» В ПАРЛАМЕНТІ

24 грудня 1999 р. 11 парламентських фракцій обрали своїм координатором Л. Кравчука і парафували угоду про утворення більшості і відставку з керівних посад О. Ткаченка та А. Мартинюка. Однак Ткаченко, користуючись своїм правом голови парламенту, не ставив цю угоду на голосування. Кожного разу, коли виникало це питання, ліві партії не реєструвалися, створюючи ситуацію, яка в футболі називається «*поза грою*». Нарешті, на пропозицію Л. Кравчука 239 народних депутатів зібралися 21 січня 2000 р. в Українському домі і проголосували за відставку спікера та його першого заступника.

1 лютого більшість, що зросла до 255 депутатів, знову зібралася в Українському домі і затвердила досягнуті «в пакеті» домовленості на нові призначення. Головою Верховної Ради було обрано **І. Плюща** (НДП), першим заступником голови – В. Медведчука (об'єднані соціал-демократи), віце-спікером – **С. Гавриша** (від фракції «Відродження регіонів»). Було переобрано керівництво восьми комітетів, які раніше очолювали представники лівих партій.

Верховна Рада прийняла новий порядок обчислення своїх скликань – від складу, сформованого на перших вільних виборах 1990 р. Отже, лише на дев'ятому році існування незалежної держави вона відмовлялася від традиції обчислення скликань, які ґрунтувалися на конституції УРСР 1937 р.

До Кодексу законів про працю були внесені зміни: скасовувалися неробочі дні 7 і 8 листопада «*на честь святої Великої Жовтневої соціалістичної революції*». Депутати ухвалили також постанову про заміну радянської символіки на фасаді своєї резиденції державною символікою

незалежної України. Під час ремонту фасаду влітку 1999 р. вони пропонували збити з фасаду рельєф державного герба УРСР, однак О. Ткаченко навіть не подумав ставити цю пропозицію на голосування.

Ліва меншість парламенту перебувала у Верховній Раді, але не могла працювати через відсутність кворуму. Вона не визнала постанов, прийнятих в Українському домі, посиляючись на порушення регламенту. Те, що регламент порушував сам О. Ткаченко, вони до уваги не брали. Однак Міністерство юстиції визнало дії більшості легітимними. Тому ліві фракції змушені були погодитися з рішенням більшості і зареєструватися у залі засідань. Якби Верховна Рада не змогла розпочати засідання протягом місяця, для президента виникла би передбачена конституцією можливість розпустити парламент.

ПРО СУЧАСНІСТЬ У СВІТЛІ МИНУВШИНИ

Україна надто довго перебувала в полоні нав'язаного їй червоною Росією комунізму. Здавалося, що здобута внаслідок розпаду СРСР незалежність покінчила з її комуністичним минулим. Тим більше, що наші громадяни відіграли вагомий роль у розпаді радянської наддержави. Однак труднощі трансформаційного періоду спровокували загрозу червоного реваншу, яка проявилася у заводінін законодавчого органу держави лівими силами на виборах 1998 р. Президентські вибори 1999 р. і постанови Верховної Ради на початку 2000 р. нейтралізували загрозу червоного реваншу, але комуністи і соціалісти залишилися в політичному житті. Тільки Революція гідності поставила бар'єр поширенню комуністичної пропаганди. Варто згадати прийняті Верховною Радою антикомуністичні закони 2015 р.

Липень 1990 року. Мітинг за демократичну Україну Фото Олександра Клименка

Мітингувальники перед Верховною Радою вимагають прийняття Конституції. Київ, 19 червня 1996 р.

Олександр Ткаченко, голова Верховної Ради України від 7 липня 1998 р. до 1 лютого 2000 р.

Чи не постане знову привид комунізму перед очима багатьох наших співгромадян? Адже цей зловісний привид породжується не давно відмерлою ідеологією, а успадкованою від попередніх поколінь звичкою покладатися на державу у розв'язанні власних життєвих проблем.

Мабуть, загроза комунізму вже не є актуальною. Однак існує загроза з боку тієї суспільно-економічної системи, яка формувалася упродовж 1990-х рр. і остаточно утвердилася після президентських виборів 1999 р. Олігархічна система виникла цілком закономірно, внаслідок нездатності протистояти їй з боку громадянського суспільства, яке тільки формувалося на руїнах радянського ладу. Власне, першими елементами громадянського суспільства були не тільки так звані «неформальні організації», що почали формуватися після зникнення диктатури КПРС-КПУ, а

й позбавлена своєї верхівки компартійно-радянська номенклатура. Саме вона відділилася від громадянського суспільства, що формувалося, і трансформувалася в «партію влади». Саме вона виявилася найбільш згуртованою силою, яка взяла на себе ініціативу в реальному утвердженні національної державності. Не дивно, що вона формувала обличчя нової держави у відповідності з власними інтересами, а тому сформувала далеку від народних устремлінь олігархічну Україну.

Однак перипетії суспільно-економічного розвитку України за три останні десятиліття не повинні бути причиною песимізму. Найбільшим завоюванням українського народу, породженим як розпадом СРСР, так і віковими традиціями національно-визвольної боротьби, є демократичний устрій держави. Громадяни України володіють колективним суверенітетом, тобто здатністю на вільних

П. Симоненко разом із Н. Вітренко на мітингу 25.01.2016 р.

виборах наділяти владою керівників своєї держави. Інша справа, що вони можуть віддати владу не в ті руки, як це трапалося на парламентських виборах 1998 р. Інша справа, що їх можуть політичними маніпуляціями підштовхнути до дій, завчасно запрограмованих політтехнологами на службі в олігархів, як це сталося на президентських виборах 1999 р. Однак український електорат стає досвідченішим з кожним новим десятиліттям. На жаль, не з кожним роком – прогрес доводиться вимірювати в межах десятиліть. Саме через це корегувати поведінку людей, яким довірена влада, доводилося за допомогою сильнодіючих засобів – Помаранчевої революції 2004 р., Революції гідності 2013 р., електоральної революції 2019 р.

Під час Революції гідності, так само як і в ході Помаранчевої революції, Україна перетворювалася з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську республіку. Під час електоральної революції 2019 р. нашвидкуруч створена партія «Слуга народу» опанувала всю вертикаль влади. Український соціум висловив недовіру попереднім діячам і довірив свою долю людям наймолодшого покоління.

Деякі політологи, погоджуючись із визначенням підсумків виборчих кампаній 2019 р. як електоральної революції, все-таки беруть цей термін в лапки. Мовляв, невідомо, як команда **В. Зеленського** покаже себе у зовнішній і внутрішній політиці, куди заведе Україну. Проте електоральну революцію здійснив не Зеленський, а мільйони українських громадян. Не зговорюючись, вони таким чином протестували проти сваволі олігархів.

Зосередивши в руках всю повноту влади, В. Зеленський взяв на себе величезну відповідальність. Якщо його курс не відповідатиме сподіванням більшості громадян, його чекає новий Майдан. Під час Помаранчевої революції як зброю протестувальники використовували каміння з бруківки, під час Євромайдану – пляшки з «коктейлем Молотова». У країні, яка воює вже сьомий рік, сьогодні вже з'явилися гранати у нелегальному користуванні.

Однак пульсуючі Майдани в країні, проти якої путінська Росія веде «гібридну війну», загрожують втратою державності. Важливо, щоб це усвідомлювали обидві сторони: «партія влади», яка звузилася до постаті однієї людини, та суспільство, яке володіє суверенними правами на владу і не збирається відмовлятися від них. ■

"Приватизація". Колаж РБК-Україна